

Чуприна О.А.
*доцент кафедри статистики, обліку та аудиту
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
м. Харків, Україна*

Назарова О.Ю.
*доцент кафедри статистики, обліку та аудиту
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
м. Харків, Україна*

Чуприна О.О.
*доцент кафедри економічної теорії Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
м. Харків, Україна*

ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Анотація: У роботі досліджені причини та наслідки соціальної нерівності, обґрунтована неможливість та недоцільність її повної ліквідації; здійснена оцінка соціальної нерівності в Україні, у тому числі у порівнянні з країнами ОЕСР; проаналізований вплив соціальної нерівності на економічне зростання та економічний розвиток України та інших країн світу; доведена низька ефективність української державної політики в сфері боротьби з надмірною соціальною нерівністю та визначені напрями її удосконалення.

Аннотация: В работе исследованы причины и последствия социального неравенства, обоснована невозможность и нецелесообразность ее полной ликвидации; осуществлена оценка социального неравенства в Украине, в том числе по сравнению со странами ОЭСР; проанализировано влияние социального неравенства на экономический рост и экономическое развитие Украины и других стран мира; доказана низкая эффективность украинской государственной политики в сфере борьбы с чрезмерным социальным неравенством и определены направления ее совершенствования.

Summari: The causes and consequences of social inequality are investigated, the impossibility and inexpediency of its total elimination are proved in the paper; the estimation of social inequality in Ukraine, including comparison with the OECD countries, is carried out; the impact of social inequality on the economic growth and economic development of Ukraine and other countries is analyzed; the low efficiency of Ukrainian state policy against excessive social inequality is proved and the directions of its perfection are defined.

Постановка проблеми. Питання про природу соціальної нерівності, її прояви та наслідки є досить складним, його розв'язання вимагає комплексного підходу, який передбачає врахування не тільки економічних аспектів, а й соціальних, політичних і навіть філософських, загальносвітоглядних.

Проблема соціальної нерівності в сучасному світі загострюється, незважаючи на стрімкий розвиток продуктивних сил, наслідком якого є зростання рівня життя населення. Так, 19 січня 2015 року напередодні всесвітнього економічного форуму в

Давосі була представлена доповідь міжнародної організації Oxfam, яка містить інформацію щодо розподілу світового багатства. У доповіді стверджується, що нерівність у сучасному світі зростає, і вже у 2016 р. багатство 1 % найзаможніших людей світу перевищить багатство інших 99 %. При цьому окремих наголос зроблено на руйнівному впливі поглиблення нерівності на економічне зростання. Зазначено, що найбільш від цього потерпають двічі, адже їм дістається все менша частка від пирога, який зростає більш низькими темпами [1]. І якщо соціальна нерівність стає перешкодою подальшого розвитку провідних економік світу, то для бідних країн її наслідки є руйнівними. Саме тому дослідження з оцінки соціальної нерівності в Україні, визначення її наслідків та обґрунтування напрямів державної політики, спрямованої на зниження її рівня, набувають особливо важливого значення.

Аналіз публікацій. У сучасній Україні проблеми бідності та соціальної нерівності викликають інтерес багатьох дослідників, серед яких Деева Н. Д., Калашнікова Т. М., Лібанова Е. М., Лісогор Л. С., Макарова О. В., Новак І. М., Огай М. Ю., Осипова І. І., Реут А. Г., Саріогло В. Г., Хмелевська О. М., Холод Н. М., Черенько Л. М., Швець П. А., Шевченко Л. С., Шишкін В. С. та інші [2-8]. Однак питання визначення не тільки негативних, а й позитивних наслідків соціальної нерівності з їх узагальненою оцінкою залишаються недостатньо вивченими, що обумовлює доцільність додаткових досліджень.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження причин і наслідків соціальної нерівності та обґрунтування її доцільності; здійснення оцінки соціальної нерівності в Україні, виявлення її впливу на економічне зростання та розвиток країни; визначення напрямів удосконалення державної політики в сфері подолання надмірної соціальної нерівності в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціальна нерівність проявляється через нерівномірний розподіл багатства, обов'язків, прав та можливостей між соціальними групами або окремими індивідами. Вона є характерною для всіх типів суспільств від первісного до капіталістичного і навіть соціалістичного, хоча її рівень, форми прояву, причини та наслідки суттєво відрізняються.

Найчастіше соціальна нерівність розглядається як негативне явище, однак не будь-які прояви соціальної нерівності можна вважати шкідливими та небажаними. Так, виділяють два основні методологічні підходи до тлумачення природи соціального розшарування: функціональний та конфліктний. Представники функціонального підходу (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, К. Девіс, У. Мур та інші) вважають соціальну нерівність справедливою і корисною, оскільки вона виступає мотивом до високопродуктивної діяльності. Їх опоненти – прихильники конфліктного підходу (зокрема К. Маркс та М. Вебер) – навпаки наголошують на її несправедливості, що заважає повною мірою реалізувати людський потенціал [7, с. 177-179]. Причиною такого неспівпадіння серед інших є різне розуміння сутності соціальної справедливості. Можна виділити два значення цієї категорії [7, с. 179]:

1) рівність результатів – права індивідів на отримання благ для задоволення власних потреб мають бути рівними, незалежно від їх зусиль і здібностей (використовується в конфліктному підході);

2) рівність можливостей – кожен має однакові шанси добитися в житті певних результатів завдяки своїм здібностям та зусиллям (властивий функціональному підходу).

На нашу думку, прагнення суспільства досягти соціальної рівності як рівності результатів є шкідливим, адже гальмує його соціально-економічний розвиток через

втрату індивідами стимулів до ефективної діяльності. До того ж такий підхід суперечить принципам економічної справедливості.

Прагнення досягти соціальної рівності як рівності можливостей, навпаки, сприяє якнайповнішій реалізації трудового, наукового, культурного та інших потенціалів країни. Розбудова постіндустріального суспільства вимагатиме поширення соціальної рівності саме в цьому розумінні. Тим не менш, слід розуміти, що й цей підхід важко визнати цілком справедливим, оскільки відкритими залишається низка питань. Зокрема про те, хто і як визначає внесок кожного індивіда у розвиток суспільства; чому одні види діяльності визнаються для суспільства більш важливими і оплачуються краще, ніж інші. Або чому ігноруються зусилля інших індивідів задля досягнення успіху певною особою. Так, скажімо, високий рівень освіти є результатом не тільки власних старань людини, а й зусиль всього суспільства. Отже «кращі» мають більший «борг» перед співгромадянами. Тобто оплата їх праці має бути зменшена на «відсотки» за цим «боргом», при цьому правильно визначити їх розмір також дуже складно. Соціальна нерівність вічна хоча б тому, що природні здібності окремих індивідів завжди будуть відрізнятися. Повна соціальна рівність недосяжна, але подальше вдосконалення продуктивних сил, що зумовлює перехід від індустріальної до постіндустріальної економічної системи, робить тенденцію до її зростання невідвратною [7, с. 179-180].

Питання про наслідки соціальної нерівності та її вплив на економічне зростання та економічний розвиток країни цікавить дослідників як в Україні, так і за її межами. Значний інтерес в цьому напрямі являють результати відповідних досліджень, представлених у звітах ОЕСР – організації, що об'єднує найбільш розвинені економіки сучасного світу. В них виокремлюється як позитивний, так і негативний вплив соціальної нерівності на економічне зростання [9-11].

Серед причин позитивного впливу соціальної нерівності на економічне зростання названі такі [10, р. 12]:

- висока соціальна нерівність створює стимули для більш важкої праці, а також до здійснення ризикових інвестицій, зокрема в освіту, з метою отримання більш високої винагороди у майбутньому;

- підвищення соціальної нерівності зумовлює збільшення обсягу інвестиційних ресурсів (нагромадження капіталу), адже багаті мають меншу схильність до споживання аніж бідні.

Негативний вплив соціальної нерівності на економічне зростання, на думку дослідників, зумовлений такими причинами [10, р. 10-11]:

- за умов високої соціальної нерівності виборці вимагають інтенсифікації регулювання, зокрема підвищення рівня оподаткування, або позбавляють своєї довіри підприємців та пробізнесові партії, що знижує стимули до інвестування;

- для впровадження в країні прогресивних технологій необхідно забезпечити хоча б мінімальний критичний обсяг внутрішнього попиту, що іноді за умов високої соціальної нерівності та бідності значної частки населення зробити неможливо;

- за недосконалому функціонуванню фінансових ринків, коли інвестиційні можливості індивідів залежать тільки від їх власних доходів та статків, можливості бідних здійснювати навіть доцільні капіталовкладення, зокрема в освіту, суттєво скорочуються. В умовах досконалої роботи фінансових ринків подібний негативний вплив знижується. Загалом ідея про те, що надмірна соціальна нерівність призводить до недоінвестування у людський капітал з боку найбідніших верств населення, є дуже поширеною серед дослідників.

Цікаво, що узагальнений вплив цих різноспрямованих векторів, оцінений кількісно, дозволив визначити наявність зворотного зв'язку між рівнем соціальної нерівності та темпами економічного зростання, що доводить переважання негативного впливу [10, р. 18].

Тобто, чим вище соціальна нерівність у країні, тим нижчі темпи її економічного зростання. В цьому аспекті особливий інтерес представляє дослідження соціальної нерівності в Україні та її впливу на зростання і розвиток національної економіки.

Результати досліджень Державної служби статистики України свідчать про низький рівень соціальної нерівності в країні. Так, за офіційними даними у 2013 р. коефіцієнт концентрації грошових доходів (індекс Джині) становив лише 0,250, а співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 10 % населення склало 5,2 рази. Щодо розподілу загальних доходів, то він був ще більш рівномірним: значення названих показників становили відповідно 0,236 та 4,7 рази [3]. При цьому значення цих показників в країнах ОЕСР, навіть у скандинавських, були вищими, ніж в Україні (табл. 1). Наведена інформація щодо більш рівномірного розподілу доходів в Україні порівняно з розвиненими країнами світу викликає щонайменше сумніви у достовірності вітчизняних статистичних даних. До того ж експерти надають інформацію, що суттєво відрізняється від офіційної: Україна належить до країн зі значними масштабами розшарування населення за доходами, значення коефіцієнта (індексу) Джині перевищує 45 % (0,450) [4, с. 30]. Тобто ступінь нерівномірності розподілу доходів в Україні є вищим, ніж в країнах ОЕСР (окрім Чилі та Мексики). На нашу думку, основними причинами недостатньої достовірності офіційних даних є неохоплення найзаможніших домогосподарств відповідними вибірковими дослідженнями, а також значні розміри тіньових доходів у країні в цілому.

При цьому із зростанням абсолютного розміру доходів частка тіньових у їх складі зазвичай також збільшується.

Таблиця 1

Показники розподілу наявного доходу домогосподарств в країнах ОЕСР у 2010-2011 рр. [11, р. 7]

Країна	Коефіцієнт (індекс) Джині		Співвідношення наявних доходів найбільш та найменш забезпечених 10 % населення	
	2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.
Австралія	0,334	0,324	8,9	8,5
Австрія	0,269	0,282	6,1	7,1
Бельгія	0,264	...	5,8	...
Канада	0,319	0,316	8,6	8,5
Чилі	0,510	0,503	30,1	26,5
Чеська Республіка	0,258	0,256	5,6	5,5
Данія	0,252	0,253	5,3	5,3
Естонія	0,317	0,323	8,9	9,1
Фінляндія	0,265	0,261	5,6	5,5
Франція	0,303	0,309	7,2	7,4
Німеччина	0,286	0,293	6,7	6,9
Греція	0,338	0,335	11,0	12,6

Угорщина	0,272	0,290	6,0	7,3
Ісландія	0,246	0,251	5,6	5,6
Ірландія	0,313	0,302	8,4	7,7
Ізраїль	0,376	0,377	13,6	12,5
Італія	0,321	0,321	10,5	10,2
Японія	0,336	...	10,7	...
Корея	0,310	0,307	10,5	10,2
Люксембург	0,271	0,276	5,8	5,9
Мексика	0,466	0,482	28,5	30,5
Нідерланди	0,283	0,278	6,6	6,6
Нова Зеландія	0,324	0,323	8,3	8,0
Норвегія	0,249	0,250	6,0	6,1
Польща	0,307	0,304	7,9	7,7
Португалія	0,345	0,341	9,4	9,9
Словацька Республіка	0,263	0,261	6,1	5,8
Словенія	0,246	0,245	5,4	5,3
Іспанія	0,334	0,344	12,1	13,8
Швеція	0,269	0,273	6,1	6,3
Швейцарія	0,298	0,289	7,3	6,9
Туреччина	0,417	0,412	16,1	15,2
Велика Британія	0,341	0,344	10,0	9,6
США	0,380	0,389	15,9	16,5
ОЕСР	0,314	0,315	9,6	9,6

В результаті цього доходи найбагатших громадян України майже не відображені в офіційних статистичних даних, що і зумовлює значне викривлення останніх.

За експертними оцінками основний внесок у загальну нерівність робить малочисельна група людей (5-15 %) з високими доходами, обсяги та структура споживання яких принципово відрізняються від більшості населення країни. Диференціація доходів серед інших 85-95 % є невисокою, при цьому їх загальний обсяг залишається низьким [4, с. 30]. Отже, профіль соціальної нерівності в Україні, як і в попередні роки, має форму трикутника (переважна частка населення отримує низькі доходи), у той час, як у розвинених країнах він ромбовидний (переважає середній клас) [2, с. 364-365]

Про загальний низький рівень життя переважної частини населення країни свідчать і результати досліджень щодо самооцінки домогосподарствами рівня своїх доходів. Так, у 2013 р. тільки у 10,4 % з них була можливість не тільки задовольнити свої потреби, а й робити заощадження. Всі інші заощаджень не робили: 50,5 % вважали, що при цьому вони в змозі задовольнити свої потреби, 35,8 % – постійно відмовляли собі в необхідному, окрім харчування; 3,3 % – не змогли забезпечити собі навіть нормального харчування [6]. При цьому до заможних не віднесли себе члени жодного домогосподарства, до представників середнього класу – 0,8 %, до небідних, але ще не представників середнього класу – 31,6 %, до бідних – 67,6 % [6], що знову підтверджує наше припущення про те, що найбільш заможні домогосподарства не брали участі у вибіркових дослідженнях Державної служби статистики України.

Опитуваним серед інших були поставлені питання про розмір середньодушового грошового доходу, який: 1) має бути у членів домогосподарства, щоб не відчувати себе

бідними; 2) відповідає майновому становищу середнього класу. Згідно з усередненими відповідями, значення середньодушового грошового доходу, що визначає межу бідності, становить 3876 грн на місяць, а відповідні доходи представників середнього класу мають перевищувати 9251 грн (розраховано авторами за [6]). Цікаво, що отримана в результаті опитування межа бідності майже повністю співпадає з міжнародними стандартами та думкою експертів, і при цьому значно відрізняється від офіційно визнаної межі абсолютної бідності в країні – прожиткового мінімуму. Так, межа бідності для цивілізованих країн, встановлена ООН, становить 510 доларів США в місяць на людину [12, с. 17] тобто близько 4076 грн (відповідно середнього офіційного курсу гривні щодо долара США у 2013 р. [13]). На думку тодішнього голови Національного форуму профспілок України М. Якибчука, розмір прожиткового мінімуму станом на 1 квітня 2012 р. мав би складати щонайменше 3900 грн [14], враховуючи динаміку споживчих цін у 2012-2013 рр. (протягом 2012 р. вони зменшилися на 0,2 %, а протягом 2013 р. – зросли на 0,5 % [15]), суму близько 4000 грн. можна вважати справедливою і для 2013 р. Таким чином, результати визначення свого суспільного положення членами домогосподарств можна вважати такими, що відповідають дійсності. У той же час у 2013 році прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць був встановлений у розмірі: з 1 січня - 1108 грн, з 1 грудня - 1176 грн [16], що у понад 3 рази нижче за названі вище значення.

В 2015 році цей розрив має тільки зрости. Так, Законом України «Про державний бюджет України на 2015 рік» протягом 11 місяців 2015 р., прожитковий мінімум становитиме 1176 грн в середньому на одну особу, тільки в грудні 2015 р. він має збільшитися на 13,1 % – до 1330 грн [17]. Якщо провести розрахунок на цей же час 2015 року з урахуванням офіційних даних щодо темпів інфляції (24,9 % – у 2014 році [15] та 13,1 % – у 2015 [17]), то реальний розмір прожиткового мінімуму мав би зрости до 5 650 грн. Ця сума у понад 4 рази, перевищує розмір прожиткового мінімуму, передбаченого законодавством на кінець 2015. Якщо ж оцінити очікувану інфляцію 2015 року відповідно о прогнозів Міністерства фінансів України, зроблених у поточному квітні (близько 30,0 % [18]), то розрив між реальним та офіційним прожитковим мінімумом стане майже п'ятикратним. Таким чином, у сучасній Україні проблеми соціально нерівності і бідності не тільки не розв'язуються, а значно загострюються.

У цьому контексті важливо зауважити, що причини соціальної нерівності в Україні не обмежуються виключно наявністю різних здібностей та різними трудовими зусиллями індивідів або їх родин. Більше того, подекуди доходи мають зворотну залежність з трудовими зусиллями, а також фізичними, інтелектуальними, творчими здібностями індивідів.

Таким чином, в Україні рівність можливостей суттєво обмежена, а соціальна нерівність є надмірною та породжує цілу низку негативних наслідків як у поточному періоді, так і в майбутньому, а саме:

- неспроможність індивідів суттєво підвищити свої доходи, навіть значно підвищивши інтенсивність праці, наслідком чого є неминуче зниження їх економічної активності, а отже і падіння обсягів національного виробництва;
- відсутність справедливої винагороди за чесну трудову діяльність, що призводить до падіння суспільної моралі та руйнації світоглядних позицій населення;
- неможливість реалізувати свій потенціал (фізичний, інтелектуальний, творчий), що може призвести до втрати індивідами трудової моделі поведінки та поширення асоціальних явищ (алкоголізму, наркоманії, злочинства тощо);

- суттєві розбіжності у рівні доходів представників двох полюсів (багатих і бідних) за невеликої частки середнього класу, що створює значний розкид інтересів, перешкоджає розробці ефективної соціально-економічної політики та породжує соціальну напругу;

- існування надбагатих та постійна демонстрація у ЗМІ їх способу життя як еталону у суспільстві, де переважають домогосподарства з низькими доходами, що тільки посилює названі вище негативні наслідки.

Окрім цього, велика частка бідних гальмує поточне економічне зростання через обмеженість внутрішнього сукупного попиту в країні та значно скорочує економічний потенціал країни через недостатній обсяг інвестицій в людський капітал, в першу чергу, в освіту та охорону здоров'я. Зокрема, відсутність достатніх інвестицій в освіту суттєво знижує можливості населення щодо висхідного переміщення у суспільній ієрархії через отримання високооплачуваної роботи. Відсутність інвестицій в охорону здоров'я значно знижує можливості реалізації трудового потенціалу населення, створює додаткове навантаження на суспільство, змушене утримувати хворих, які за інших умов могли б бути повноцінними членами суспільства та забезпечувати свої потреби за рахунок власної трудової діяльності. Тобто бідність та соціальна нерівність без належного державного втручання самі себе відтворюють та поглиблюють, що в подальшому має негативно позначитися на рівні життя всіх без виключення членів суспільства.

Висновки. Сучасна Україна – країна з високою соціальною нерівністю та значною часткою бідного населення. Подібна ситуація має руйнівний вплив на поточний стан національної економіки та соціальної сфери країни, а також негативно позначається на перспективах їх подальшого розвитку. При цьому названі проблеми й надалі загострюються як з огляду на об'єктивну політико-економічну ситуацію в країні, так і з причини хронічної неспроможності (або небажання) держави розробляти і впроваджувати відповідні ефективні заходи з їх розв'язання.

Такими заходами, зокрема, мають стати реальна боротьба з корупцією та розкраданням державних коштів, тіньовою економікою, ухиленням від сплати податків через використання операцій з офшорами; покращення інвестиційного клімату, що сприятиме залученню іноземних інвестицій та зростанню ділової активності національних суб'єктів господарювання; підвищення соціальних стандартів, що збільшить ємність національного ринку та забезпечить можливість відтворення і нарощування людського капіталу, тощо.

Література:

1. Айзятупова, И. «Золотой процент» угрожает миру: 1% самых богатых людей мира станет богаче остальных 99% [Электронный ресурс] / И. Айзятупова. – Режим доступа : <http://www.gazeta.ru/business/2015/01/19/6380305.shtml>.
2. Безпека людського розвитку в правовій, соціальній державі [Текст] : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Харків : НУ «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого», 2013. – 850 с.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) [Електронний ресурс] : статистичний збірник // Державна служба статистики України. – 2014. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

4. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу [Електронний ресурс] / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. – 404 с. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf.
5. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків [Текст] : колект. науково-аналітична моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
6. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2013 році [Електронний ресурс] : статистичний збірник // Державна служба статистики України. – 2014. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Соціальна держава: досвід політико-економічного аналізу [Текст] : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х. : НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. – 275 с.
8. Холод, Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках [Текст] : моногр. / Н. М. Холод. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 442 с.
9. An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries: Main Findings [E-resource] // OECD Publishing. – 2011. – 45 p. – Access mode : <http://www.oecd.org/els/soc/49499779.pdf>.
10. Cingano, F. Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth [E-resource] / F. Cingano // OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 163, OECD Publishing. – 2014. – 64 p. – Access mode : <http://dx.doi.org/10.1787/5jxrjncwxv6j-en>.
11. Rising inequality: youth and poor fall further behind [E-resource] // OESD Directorate for Employment, Labour and Social Affairs. – 2014 – Access mode : <http://www.oecd.org/social/OECD2014-Income-Inequality-Update.pdf>.
12. Мазіна, О. Оцінка та чинники розвитку людського капіталу [Електронний ресурс] : статистичний збірник / Мазіна О. // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 6. – С. 16-26 – Режим доступу : <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2012/06/3.pdf>.
13. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період) [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080.
14. Прожиточный минимум должен быть не 1037 грн, а, по меньшей мере, 3900 [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.unian.net/news/495782-projitochniyu-minimum-doljen-byit-ne-1037-grn-a-po-menshey-mere-3900.html>.
15. Сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
16. Закон України «Про Державний бюджет України на 2013 рік» від 06.12.2012 № 5515-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5515-vi>.
17. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» від 28.12.2014 р. № 80-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/Article.aspx?id=370429>.
18. У міністерстві фінансів озвучили прогноз інфляції на 2015 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://24tv.ua/ukrayina/u_ministerstvi_finansiv_ozvuchili_prognoz_inflyatsiyi_na_2015_rik/n569707